

Paweł Dybala
Uniwersytet Jagielloński
pawel.dybala@uj.edu.pl

Niejednoznaczność płciowa w wypowiedziach postaci w japońskich komiksach manga oraz w ich polskich przekładach

1. Wstęp

W dzisiejszych czasach w dyskursie społecznym coraz częściej poruszane są kwestie związane z szeroko pojętą tożsamością płciową i tym, jak pewne kwestie oddawane są w języku. Problematyczne bywają one zwłaszcza w językach, w których rodzaj funkcjonuje jako wymiar gramatyczny – takich, jak chociażby język polski. W dobie postulowanych coraz częściej zmian umożliwiających choćby osobom niebinarnym swobodne wyśławianie się w naszym języku, ważnym przyczynkiem do dyskusji może być przyjrzenie się temu, jak kwestie związane z rodzajem funkcjonują w innych językach, jak również w tekstach z nich przekładanych.

Ciekawym przypadkiem języka, który nie posiada wymiaru gramatycznego rodzaju jest japoński. Niniejszy artykuł podejmuje próbę przeanalizowania tłumaczeń tekstów popkultury, jakimi są japońskie komiksy manga, na język polski oraz przedstawienia tego, jakie strategie tłumaczeniowe są stosowane celem chociażby unikania wyjawienia płci postaci tam, gdzie jest

ona nieznana lub wątpliwa. Przedstawiona analiza w znakomitej większości dotyczy zaimków pierwszoosobowych, ze względu na specyfikę języka japońskiego.

W sekcji 1 opisano ogólnie kategorię rodzaju gramatycznego, odwołując się również do tego, jak funkcjonuje on w języku polskim (1.1), jak również przedstawiono sytuację w języku japońskim (1.2). Sekcja 2 charakteryzuje materiał badawczy, zaś sekcja 3 zawiera jego analizę wraz z ilustracjami oraz stosownymi wyjaśnieniami.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że tematem niniejszych rozważań nie jest to, w jaki sposób w języku japońskim wyrażają się osoby niebinarne bądź transpłciowe, ani też to, jakie wnioski mogą z tego wyciągnąć osoby tego typu posługujące się językiem polskim. Jest to zagadnienie na osobny artykuł. Tutaj nacisk zostanie położony na oddanie pewnych kwestii niejednoznacznych płciowo w przekładzie tekstów kultury, co może, lecz nie musi, stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań, również takich dotyczących wspomnianych tematów.

W tekście do zapisu słów japońskich zastosowano nieznacznie zmodyfikowaną metodę romanizacji Hepburna.

1.1. Rodzaj jako wymiar gramatyczny – ogólnie i w języku polskim

Rodzaj jako wymiar gramatyczny obecny jest w wielu językach, choć nie zawsze realizowany jest w taki sam sposób i dotyczy tych samych części mowy.

Cytując za *Encyklopedią językoznawstwa ogólnego*, rodzaj gramatyczny jest to

...kategoria gramatyczna oparta na różnicach desygnatów. Dla niektórych klas wyrazów (części mowy), występujących w związkach podrzędnych z wyrazami klasy, do której należą nazwy przedmiotów (rzeczowniki), jest kategorią fleksyjną [...], dla rzeczowników jest kategorią selektywną. [...] W wielu językach kategoria rodzaju w ogóle nie występuje [Polański, red. 1993].

Bywa, że rodzaj jest utożsamiany z płcią metrykalną desygnatu, jednak istnieją języki, w których rodzaj posiadają w ogóle wszystkie rzeczowniki, również te nieożywione. I tak – rzeczownik „stół” w języku polskim jest rodzaju męskiego, rzeczownik „ława” – żeńskiego, zaś rzeczownik „krzesło” – nijakiego. Podobna sytuacja ma miejsce chociażby w języku niemieckim – mówimy wówczas, że jest to kategoria selektywna, tzn. taka, w której

jeden konkretny rodzaj jest przypisany do danego rzeczownika¹. Wyjaśnienie tej koncepcji osobom posługującym się językiem ojczystym, w którym brak kategorii rodzaju rzeczownika, często bywa wysoce problematyczne, gdyż wiąże się z zaakceptowaniem pewnego poziomu abstrakcji językowej. Wynika to z faktu, iż rodzaj często utożsamiany jest z płcią (zwykle biologiczną), tę zaś siłą rzeczy posiadają tylko istoty żywe, nie zaś przedmioty czy zjawiska. Z doświadczenia autora wynika, że na początkowych etapach nauki języka polskiego przez Japończyków rodzaj rzeczownika jest jedną z trudniejszych do pojęcia kwestii, co wynika z faktu, że – jak wyjaśniono w sekcji 1.2 – w języku japońskim brak gramatycznego wymiaru rodzaju.

Nieco inaczej mają się sprawy, jeśli chodzi o inne części mowy uznawane za odmienne przez rodzaje, tzn. takie, w których rodzaj stanowi kategorię fleksyjną. W języku polskim do takich części mowy należą przymiotniki, liczebniki, niektóre zaimki, jak również czasowniki – przy czym nie w każdej kombinacji rodzaju z innymi kategoriami będzie on widoczny (patrz niżej).

Powszechnie, tj. w gramatyce nauczanej w szkołach, w języku polskim wyróżnia się trzy rodzaje w liczbie pojedynczej: męski, żeński i nijaki oraz dwa w liczbie mnogiej: męskoosobowy i niemęskoosobowy. W dyskursie gramatycznym często określa się je mianem: męskoosobowego, męskozwierzęcego, męskorzeczowego, żeńskiego oraz nijakiego, choć bywa, że wymienia się ich sześć, osiem, a nawet dziewięć [Bańko 2011]. Na potrzeby niniejszego artykułu istotne jest rozróżnienie „klasyczne”, tj. na trzy rodzaje w liczbie pojedynczej oraz dwa w liczbie mnogiej – i takie też podejście zostało zastosowane poniżej.

Jak już wspomniano, nie w każdej kombinacji kategorii rodzaju z innymi rodzajowe końcówki fleksyjne są widoczne i dystynktywne. I tak na przykład – w przypadku czasowników w czasie teraźniejszym kategoria rodzaju nie dywersyfikuje form, zatem bez względu na płeć (rodzaj) wykonawcy czynności możemy powiedzieć: ja idę, ty idziesz, on / ona / ono idzie, my idziemy, wy idziecie, oni / one idą. Sytuacja komplikuje się, gdy w grę wchodzi czas przeszły, wówczas dochodzi bowiem do owego zróżnicowania: ja szłam / szedłem, ty szłaś / szedłeś, on szedł, ona szła, ono szło, my szliśmy / szliśmy, wy szłyście / szliście, oni szli,

¹ Choć czasem ulega on zmianie – tak, jak w przypadku słowa „kometa”, które niegdyś było rodzaju męskiego („ten kometa” – jak np. „ten katecheta”). Warto zwrócić uwagę również na jednostki o użyciu zróżnicowanym w sensie nie diachronicznym, ale synchronicznym – jak na przykład słowo „ostrów”, co widać w nazwach własnych, takich jak (ten) Ostrów Wielkopolski czy (ta) Ostrów Mazowiecka.

one szły. Podobnie rzecz się ma z trybem przypuszczającym potencjalnym – ja poszedłbym / poszedłabym, ty poszedłbyś / poszedłabyś itd.

Tabela 1 przedstawia podsumowanie koniugacji w języku polskim z zaznaczonymi leksemami, w których kategoria rodzaju nie pełni funkcji dystynktywnej.

Tabela 1. Koniugacja czasownika z uwzględnieniem zróżnicowania kategorii rodzaju (jej brak zaznaczono kolorem szarym). W nawiasach umieszczono formy nijakie, które coraz częściej bywają stosowane przez osoby niebinarne

osoba	liczba pojedyncza			liczba mnoga	
	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
tryb oznajmujący					
czas teraźniejszy					
1	idę	idę	idę	idziemy	idziemy
2	idziesz	idziesz	idziesz	idziecie	idziecie
3	idzie	idzie	idzie	idą	idą
czas przeszły					
1	szedłem	szałam	(szłom)	szliśmy	szłyśmy
2	szedłeś	szałaś	(szłoś)	szliście	szłyście
3	szedł	szała	szło	szli	szły
czas przyszły (dla czasowników niedokonanych)					
1	będę szedł	będę szła	będę szło	będziemy szli	będziemy szły
2	będziesz szedł	będziesz szła	będziesz szło	będziecie szli	będziecie szły
3	będzie szedł	będzie szła	będzie szło	będą szli	będą szły
czas przyszły (dla czasowników dokonanych)					
1	pójdę	pójdę	pójdę	pójdziemy	pójdziemy
2	pójdiesz	pójdiesz	pójdiesz	pójdziecie	pójdziecie
3	pójdzie	pójdzie	pójdzie	pójdą	pójdą
tryb przypuszczający					
1	szedłbym	szałabym	szłobym	szlibyśmy	szłybyśmy
2	szedłbyś	szałabyś	szłobyś	szlibyście	szłybyście

3	szedłby	szałby	szłoby	szliby	szłyby
tryb rozkazujący					
1	niech idę	niech idę	niech idę	niech idziemy	niech idziemy
2	idź	idź	idź	niech idziecie	niech idziecie
3	niech idzie	niech idzie	niech idzie	niech idą	niech idą

Ograniczenie się w powyższej tabeli do czasownika podyktowane jest tematem niniejszego artykułu i faktem, że w przypadku koniugacji mamy największą możliwość manipulacji formami. W przypadku innych części mowy (np. przymiotników, zaimków przymiotnych czy liczebników) ograniczeni jesteśmy kongruencją z rzeczownikiem.

W związku z powyższym tabela 1 może stanowić swojego rodzaju instrukcję dla tłumacza, wskazującą na to, jakich form należy unikać, by nie zdradzić rodzaju (płci) wykonawcy czynności. Korzystając z analizowanego w tabeli przykładu, można stwierdzić, że tam, gdzie pozwoli na to kontekst, lepiej powiedzieć „pójdę” niż „będę szedł / szła / szło” – tudzież użyć czasu teraźniejszego w znaczeniu przyszłym (np. „jutro idę do kina”). Pewne problemy stwarza czas przeszły, tu bowiem nie ma alternatywy gramatycznej, zatem celem uniknięcia wyjawienia rodzaju (płci) należy próbować przekształcić wypowiedź w możliwie bezosobową – np. zamiast „poszedłem do kina” wybrać opcję „udało mi się pójść do kina” czy „zdarzyło mi się pójść do kina” (znowuż: na tyle, na ile pozwoli kontekst).

1.2. Zróznicowanie rodzajowe w języku japońskim

Jak pisze Jabłoński, w języku japońskim rodzaj to wymiar neutralny gramatycznie [Jabłoński 2021: 392]. Opozycje leksykalne wykazują elementy o odniesieniu płciowym, takie jak złożenia zawierające grafomorfemy 女 (*jo* lub *onna*), czyli „kobieta”, oraz 男 (*dan* lub *otoko*), czyli „mężczyzna”, jednak brak tu zróznicowania gramatycznego. Stąd też w wyrażeniu 美しい女 *utsukushii onna*, które przetłumaczyć można jako „piękna kobieta”, wiadomo, że mowa jest o osobie płci żeńskiej, jednak jest to odzwierciedlone jedynie w warstwie leksykalnej, nie zaś gramatycznej. Przymiotnik 美しい *utsukushii* („piękny”), podobnie jak wszystkie inne przymiotniki japońskie, nie zmienia postaci w zależności od rodzaju, zaś rzeczownik 女 *onna* („kobieta”) nie ma przypisanego rodzaju gramatycznego, jedynie semantyka wskazuje na płeć desygnatu.

Język japoński jest zatem pozbawiony możliwości gramatycznego wyrażania rodzaju. Warto jednak wspomnieć o pewnym zróżnicowaniu wypowiedzi ze względu na płeć ich nadawcy, obecne w tym języku, choć ze zmiennym i zależnym od jednostki (tudzież jej idiolektu) natężeniem. Mowa tu o tzw. 女性語 *joseigo* („język kobiecy”) oraz 男性語 *danseigo* („język męski”), rozróżniane przez wielu badaczy, choć niektórzy, jak na przykład Jabłoński, podchodzą doń sceptycznie, twierdząc, że jest to rozróżnienie nieco na wyrost [Jabłoński 2021: 392, 306]. Tak czy inaczej, istotą tej dywersyfikacji jest (często stereotypowe) założenie, że język kobiecy będzie mniej dosadny, nacechowany niepewnością bądź sygnalizacją oczekiwania potwierdzenia (np. znacznik ね *ne* – „prawda?”) [Jabłoński 2021: 306]. Język kobiecy uważany jest za grzeczniejszy, co przejawia się chociażby w stosowaniu grzecznościowych prefiksów お/ご *o/go* przed rzeczownikami. Język męski z kolei uważany będzie za bardziej dosadny, sprawiający wrażenie, iż osoba mówiąca jest silna i przekonana do swoich racji. Różnic upatruje się również na poziomie doboru strategii komunikacyjnych – w języku kobiecym, na przykład, częściej pojawi się postać nakazowa -なさい – *nasai*, zaś w męskim silniej nacechowana postać rozkaznikowa. Jeśli chodzi o prozodia, uważa się, że kobiety stosują wyższy ton wypowiedzi niż mężczyźni [Jabłoński 2021: 306].

Należy dodać, że we współczesnym języku japońskim można zaobserwować zmiany i częściowe przemieszanie się języków męskiego i kobiecego, co wykazała chociażby Spiechowicz, przedstawiając analizę japońskich blogów [Spiechowicz 2015]. Być może wynika to z przemian zachodzących w społeczeństwie japońskim, jak również w postrzeganiu samych kwestii związanych z rolami przypisywanymi płciom.

Podsumowując – w przypadku języka japońskiego mamy zatem do czynienia z językiem, w którym często nie jesteśmy w stanie jednoznacznie określić płci nadawcy komunikatu oraz osób, o których jest mowa. I tak na przykład zdanie:

新しい車を買いました。

Atarashii kuruma o kaimashita.

można przetłumaczyć jako:

1. Kupiłem nowy samochód.
2. Kupiłam nowy samochód.
3. Kupiłeś nowy samochód.
4. Kupiłaś nowy samochód.

5. Kupił nowy samochód.
6. Kupiło nowy samochód.
7. Kupiliśmy nowy samochód.
8. Kupiłyśmy nowy samochód.
9. Kupiliście nowy samochód.
10. Kupiłyście nowy samochód.
11. Kupili nowy samochód.
12. Kupiły nowy samochód.

Wskazówki odnośnie do płci osoby mówiącej mogą wynikać z kontekstu tekstowo-sytuacyjnego, co jest kwestią dość oczywistą, bez względu na język. Inaczej ma się sprawa ze wskazówkami wynikającymi z samego języka. Na przykład zaimki osobowe często z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem sugerują płeć nadawcy komunikatu, jednak owo prawdopodobieństwo nigdy nie sięga stu procent. I tak: wspomniany powyżej zaimek pierwszoosobowy 俺 *ore* kojarzony jest powszechnie z płcią męską, jednak można spotkać się z sytuacjami, w których używany on jest przez osoby płci żeńskiej. W mandze *Atak tytanów: Levi – narodziny*² pojawia się postać imieniem Isabel – kobieta, która posługuje się właśnie zaimkiem *ore* (patrz ilustracja 1).

Należy zauważyć, że taki zabieg nie musi oznaczać konieczności zastosowania rodzaju męskiego w polskim przekładzie. Rzecz jasna, zależy to od interpretacji tłumacza i subiektywnie oszacowanego stopnia istotności zaimka *ore* – w tym przypadku uznano, że nie ma żadnych innych przesłanek wskazujących na to, by Isabel identyfikowała się z płcią męską bądź by starała się przedstawić siebie jako osobę o cechach wyraźnie męskich. Stąd też, pomimo zastosowania zaimka *ore*, podjęto decyzję o stosowaniu w polskim przekładzie rodzaju żeńskiego.

² *Atak tytanów: Levi – narodziny. Bez żalu.* (jap. 進撃の巨人：悔いなき選択 *Shingeki no kyojin: Kuinaki sentaku*”), autorzy: Hajime Isayama, Hikaru Suruga, wyd. japońskie Kodansha 2013-2014, wyd. polskie JPF 2015.

Ilustracja 1. Isabel – postać kobieca używająca zaimka pierwszoosobowego *ore* (zaznaczony kolorem czerwonym w tekście japońskim) – scena z mangi *Atak tytanów: Bez żalu* Hajime Isayamy (wyd. jap. Kodansha, wyd. pol. JPF)

Zdarza się również, że postać płci żeńskiej posługuje się zaimkiem pierwszoosobowym 僕 *boku*, również kojarzonym raczej z płcią męską (choć nie tak silnie jak *ore*). Użycia męskich (czy raczej: męskawych) zaimków pierwszoosobowych przez kobiety nie należy utożsamiać z identyfikowaniem się z płcią przeciwną – choć i takie przypadki mogą się zdarzyć. Częściej jednak mamy tu do czynienia z podkreśleniem pewnych stereotypowo męskich cech charakteru danej postaci, takich jak niezależność, zadziorność czy wręcz

skłonność do agresji. Wspomniana powyżej Isabel wychowała się w slumsach, jako młoda dziewczyna para się działalnością przestępczą, by następnie wstąpić do wojska – funkcjonowała zatem w środowiskach zdominowanych przez silne, głównie męskie jednostki. Należy przy tym pamiętać, że w tekstach popkultury, a zatem i w komiksach, często mamy do czynienia z hiperbolizacją i przerysowaniem charakterów postaci – co widać również w mangach. Z doświadczenia autora wynika, że w rzeczywistości używanie zaimka *ore* przez kobiety jest w zasadzie niespotykane.

Zdarzają się także sytuacje odwrotne, tj. takie, w których postaci płci męskiej używają zaimków kojarzonych raczej z żeńską, jak na przykład *あとし atashi* czy *あちし achishi*. To często wiąże się z pewnym zniewieścieniem postaci, a przynajmniej z ich widoczną wrażliwością i delikatnością. W mangach postaci męskie mówiące o sobie *atashi* często pełnią funkcję elementu humorystycznego, właśnie przez ich zniewieścienie projektowane językowo. Często są to osoby przejawiające zachowania typowe dla crossdresserów – czyli osób zachowujących się i ubierających jak kobiety. Przykładem takiej postaci może być Bon Clay z mangi *One Piece* (patrz sekcja 3).

Jeśli chodzi o zaimki trzecioosobowe, takie jak *彼 kare* („on”) czy *彼女 kanojo* („ona”), mogą one stanowić w zasadzie definitywne (wyłączając sytuacje związane z takimi kwestiami jak transpłciowość) określenie płci osoby, o której jest mowa, jednak w praktyce używane są one dość rzadko. W języku japońskim zazwyczaj mówi się o kimś, używając jego imienia, nazwiska bądź funkcji, zaś *kare* i *kanojo* usłyszeć można sporadycznie – być może również dlatego, że słowa te mogą oznaczać również „sympatię” – odpowiednio „(czyjaś) dziewczynę” i „(czyjegoś) chłopaka”.

Inny rodzaj wskazówek językowych dotyczących płci osoby, o której jest mowa, może opierać się na wspomnianych wyżej elementach leksykalnych o odniesieniu płciowym – takich jak *男性 dansei* („mężczyzna”), *女性 josei* („kobieta”). Jabłoński wskazuje również na inne poziomy zróżnicowania płciowego języka – takie jak choćby wykrzykniki i wtrącenia. Na przykład wykrzyknik *あら ara* („oj”) kojarzy się typowo kobieco, podobnie jak *わよ wayo* (zdaniowy znacznik wypowiedzi o charakterze emfaticznym), podczas gdy wykrzyknik *おい oi* („ej!”) czy *ぜ ze* (znacznik wypowiedzi o charakterze emfaticznym) będą sugerowały płć męską nadawcy [Jabłoński 2021: 308]. Tu jednak znowu można mówić raczej o prawdopodobieństwie niż o definitywnym określeniu płci.

Podsumowując – z uwagi na brak wymiaru gramatycznego rodzaju, analizując teksty w języku japońskim, często jesteśmy skazani na posilkiwanie

się wskazówkami pozagramatycznymi, a co za tym idzie – na domyśły. Tę niejednoznaczność chętnie wykorzystują autorzy tekstów popkultury, w tym mang, z premedytacją wprowadzając do fabuły postaci o płci niejasnej, nieokreślonej bądź niedookreślonej, tudzież takie, które otwarcie twierdzą, że ich płeć nie ma znaczenia. O ile zabieg taki nie stanowi problemu w języku japońskim, o tyle przekład tego typu tekstów na języki, w których rodzaj gramatyczny występuje, stanowi spore wyzwanie. W sekcji 3 przedstawione zostaną przykłady takich właśnie sytuacji oraz zabiegów wykonanych przez tłumacza celem oddania intencji autora.

2. Material badawczy

2.1. Komiks manga

Celem niniejszego artykułu nie są rozważania nad poetyką ani komiksu w ogóle, ani jego odmiany znanej jako *manga*. Uznać należy, że w komiksach nośnikiem narracji są obrazy [Szyłak 2000: 10], a także tekst. Cytując za Szyłakiem:

Twórca komiksu musi poszukiwać sposobów, by uczynić swój obraz konwencjonalnym na podobieństwo struktur znakowych i dążyć do ustanowienia w swoim dziele takich jednostek elementarnych i opozycji dystynktywnych, których obecność byłaby postrzegana w sposób niebudzący wątpliwości. Czyni to na dwa sposoby. Przede wszystkim odwołuje się do wspólnej wiedzy o sposobach rejestrowania widoków rzeczy, korzystając ze wzorców, jakie stanowią powszechnie znane dzieła plastyczne, i wykorzystując wielokrotnie używane przez innych, malarskie i graficzne sposoby przedstawiania rzeczywistości. Uzupełnia je przy tym napisami i podpisami, podkreślając w ten sposób związek między obrazami, które tworzy, i innymi sztukami fabularnymi [Szyłak 2000: 13].

Taka definicja komiksu jako gatunku tekstów kultury funkcjonuje również w Japonii. Zasadność stosowania terminu *manga* bywa podważana przez badaczy [np. Bolałek 2021]. Joanna Zaremba-Penk wskazuje na problemy z definicją tego gatunku, dodając, że wątpliwości w tej kwestii żywią również tacy badacze jak Jerzy Szyłak czy Jaqueline Berndt [Zaremba-Penk 2019: 35-37]. Zatem, by nie mnożyć bytów ponad miarę, na potrzeby niniejszych badań, z całą świadomością uproszczeń z tym związanych, uznaje się, że *manga* (jap. マンガ bądź 漫画, czasem też まんが) jest to komiks stworzony w Japonii bądź na rynek japoński, przez rysowników japońskich bądź takich,

którzy zatrudnieni są w japońskich wydawnictwach. Wreszcie – jest to komiks utrzymany w charakterystycznej „mangowej” stylistyce, choć tu siłą rzeczy wkraczamy na pewien poziom uznaniowości, gdyż style rysowania mang bywają niezwykle zróżnicowane i ujęcie ich w zdefiniowane ramy może być problematyczne, by nie rzec – niemożliwe [Dybała 2021].

Należy także dodać, że większość polskich wydań mang zachowuje kolejność czytania oryginału (od strony prawej do lewej) – dotyczy to również przykładów analizowanych w sekcji 3.

2.2. Wybrane przekłady mang na język polski

Poniżej przedstawione zostaną wyniki analizy materiału badawczego pochodzącego z japońskich wydań komiksów manga oraz ich polskich przekładów.

Jeśli chodzi o materiał badawczy, poniższe przykłady pochodzą z następujących serii mang:

- *Atak tytanów* – jap. 進撃の巨人 *Shingeki no kyojin* – autor: Hajime Isayama, wyd. japońskie Kodansha (2009-2021), wyd. polskie JPF (2014-2021).
- *One Piece* – jap. ワンピース *Wanpiisu* – autor: Eiichiro Oda, wyd. japońskie Shueisha (od 1997), wyd. polskie JPF (od 2010).
- *Soul Eater* – jap. ソウルイーター *Souru iitaa* – autor: Atsushi Ohkubo, wyd. japońskie Square Enix (2003-2013), wyd. polskie JPF (2012-2018).
- *Angel Sanctuary* – jap. 天使禁猟区 *Tenshi kinryouku* – autorka: Katori Yuuki, wyd. japońskie Hakusensha (1995-2001), wyd. polskie JPF (2007-2009).
- *Ouran High School Host Club* – jap. 桜蘭高校ホスト部 *Ouran koukou hosuto bu* – autorka: Bisco Hatori, wyd. japońskie Hakusensha (2003-2010), wyd. polskie JPF (2009-2013).
- *Fullmetal Alchemist* – jap. 鋼の錬金術師 *Hagane no renkinjutsushi* – autorka: Hiromu Arakawa, wyd. japońskie Square Enix (2002-2010), wyd. polskie JPF (2006-2012).
- *Kobato* – jap. こばと *Kobato* – autorstwo: Clamp, wyd. japońskie Kadokawa (2005-2011), wyd. polskie JPF (2013-2015).

3. Analiza materiału badawczego – przekład tekstów niejednoznacznych płciowo

Poniższe podsumowanie analizy zostało podzielone ze względu na to, przed kim i z jakich powodów ukrywana jest płeć poszczególnych postaci. I tak przeanalizowano kolejno: sytuacje, w których płeć postaci jest ukrywana przed czytelnikiem (3.1), sytuacje, w których płeć postaci jest ukrywana przed innymi (niekoniecznie wszystkimi) postaciami (3.2), oraz sytuacje, w których płeć danej postaci jest niejednoznaczna (3.3).

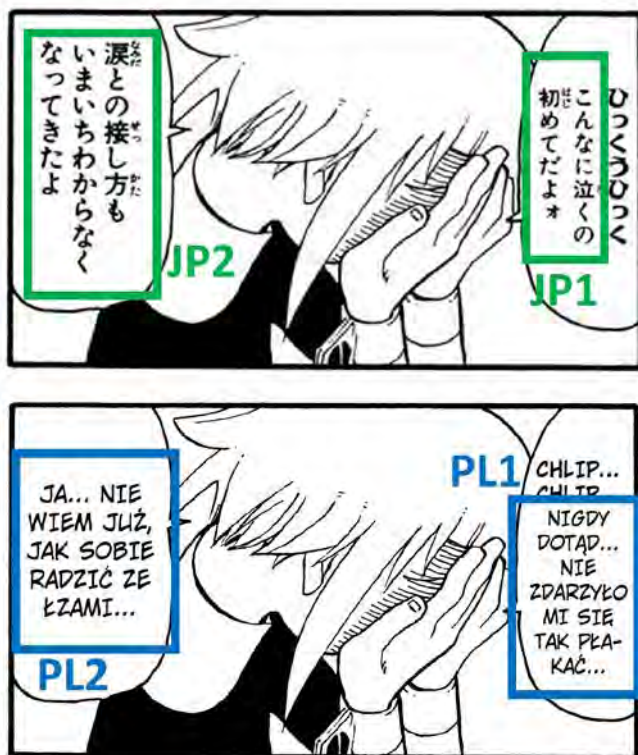
Warto dodać, że analizowany poniżej materiał badawczy pochodzi z mang, za których przekład polski odpowiada autor niniejszego artykułu. Stąd też motywacje stojące za podejmowaniem poszczególnych decyzji w tłumaczeniu nie opierają się na domysłach, lecz bazują na doświadczeniu własnym. Wybór materiału motywowany był faktem występowania w nim sytuacji problematycznych pod względem niejednoznaczności płciowej.

3.1. Sytuacje, w których płeć postaci jest ukrywana przed czytelnikiem

Bywa, że autor mangi świadomie nie wyjawia płci danej postaci. Motywacje stojące za takimi decyzjami mogą być różne, często znane jedynie samym twórcom, czasem można jednak domyślać się, co nimi kierowało.

Jak wyjaśniono powyżej, w języku japońskim ukrywanie płci nie nastręcza zbyt wielkich trudności – wystarczy nie stosować definitywnych elementów leksykalnych, takich jak „kobieta / mężczyzna” czy „on / ona”. Co innego w języku polskim, w którym niewyjawianie rodzaju nastręcza sporych problemów. Jak przedstawiono w tabeli 1, w grę nie wchodzi chociażby użycie form czasu przeszłego czasowników, co znacznie utrudnia wykonanie przekładu.

W mandze *Soul Eater* występuje postać imieniem Crona, będąca osobą nastoletnią o płci niesprecyzowanej przez autora. Postać ta używa zaimka pierwszoosobowego 僕 *boku* (patrz JP3), co mogłoby sugerować płeć męską, jednak nie w sposób definitywny, gdyż zdarza się, że tak mawiają o sobie również kobiety. Matka Crony, mówiąc o tej postaci, określa ją mianem 子 *ko* lub 子供 *kodomo* („dziecko”). Nigdzie w mandze nie zostaje również użyty zaimek osobowy 彼 *kare* („on”) bądź 彼女 *kanojo* („ona”) ani żaden inny element leksykalny wskazujący na płeć Crony. Próżno również szukać wskázówek w kontekście wizualnym, Crona bowiem nigdzie nie jest przedstawiona w definitywnie męski lub żeński sposób.

Ilustracja 2. Crona – postać, której płęć nie zostaje wyjawiona w mandze – scena z mangi *Soul Eater* Atsushiego Ohkubo (wyd. jap. Square Enix, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP1: こんなに泣くの初めてだよ (*Konna ni naku no hajimete da yoo*)

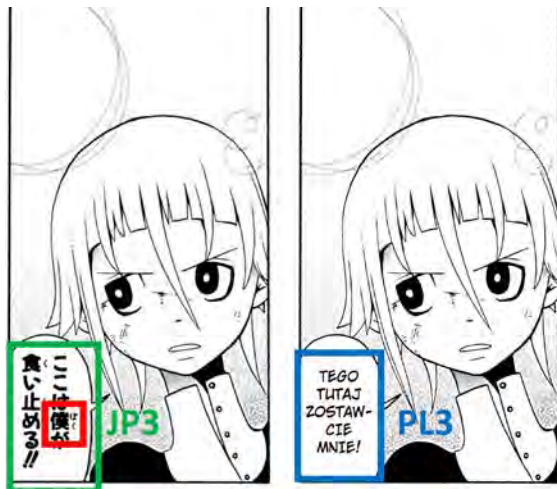
PL1: Nigdy dotąd nie zdarzyło mi się tak płakać...

JP2: 涙との接し方もいまいちわからなくなってきたよ (*Namida to no sesshikata mo imaichi wakaranaku natte kita no yo*)

PL2: Ja... nie wiem już, jak sobie radzić ze łzami...

Analiza:

Żadna z wypowiedzi postaci nie wskazuje na jej płeć. W związku z tym w polskim przekładzie zastosowano strategię unikania wyjawiania rodzaju – w powyższym materiale widoczne jest użycie formy bezosobowej „zdarzyło mi się” (PL1) zamiast zdradzającego rodzaj czasu przeszłego „płakałam / płakałam”.

Ilustracja 3. Crona – postać, której płeć nie zostaje wyjawiona w mandze (kolorem czerwonym w tekście japońskim zaznaczono zaimkę pierwszoosobowy *boku*) – scena z mangi *Soul Eater* Atsushiego Ohkubo (wyd. jap. Square Enix, wyd. pol. JPF)

Materiał badawczy:

JP3: ここは僕が食い止める!! (*Koko wa boku ga kuitomeru!!*)

PL3: Tego tutaj zostawcie mnie!

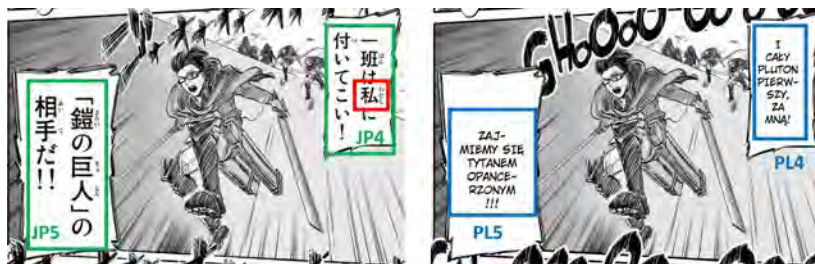
Analiza:

Jak widać w materiale badawczym, Crona używa zaimka pierwszoosobowego *boku* (JP3), kojarzonego raczej, choć nie definitywnie, z płcią męską. W polskim przekładzie zastosowano strategię unikania wyjawiania rodzaju.

Przyczyn podjęcia przez autora decyzji o niewyjawianiu płci Crony można upatrywać w pewnym pozbawieniu tej postaci osobowości, by nie rzecz – w uprzedmiotowieniu. Matka tej postaci traktowała ją w sposób okrutny i instrumentalny, co – być może – autor chciał oddać przez brak definitywnego określenia charakteru Crony, swoiste odczłowieczenie tej postaci, co przejawiało się również w nieokreśleniu płci.

W przekładzie polskim, adekwatnie do oryginału, zastosowano strategię unikania wyjawiania płci Crony, co wymagało pewnych specyficznych zabiegów językowych. Na przykład: tam, gdzie było to możliwe, w czasie przeszłym stosowano czasowniki dokonane („pójde, pójdziesz, pójdzie”) zamiast niedokonanych („będę szedł / szła, będziesz szedł / szła, będzie szedł / szła”). Unikano także zaimków osobowych i przymiotników określających samą postać („miła / miły”) – chyba że wcześniej określono ją płciowo neutralnie (np. miła osoba, dobry człowiek). Najbardziej problematyczny okazał się czas przeszły, a to z uwagi na brak prostej alternatywy, która pozwalałaby nie zdradzać płci osoby mówiącej bądź tej, o której mowa. Tutaj często konieczne było wprowadzenie form bezosobowych – w takim zakresie, na jaki pozwalał kontekst. Stąd też, na przykład, zamiast form „pojechałem / pojechałam” stosowane są formy dłuższe, bezosobowe, więc i rodzajowo neutralne, takie jak „zdarzyło mi się pojechać, trzeba było pojechać czy konieczny był wyjazd”.

Postać o nieo określonej płci występuje również w mandze *Atak tytanów*. Hange Zoë pełni funkcję wojskowego naukowca obsesyjnie zainteresowanego tytułowymi tytanami. Podobnie jak w przypadku Crony, płeć tej postaci nie jest wyjawiona ani w żadnym z dialogów, ani w warstwie wizualnej. Fabuła mangi nie wskazuje również na powody mogące stać za taką, a nie inną decyzją autora, tu jednak możemy się posilkować wypowiedziami samego Hajime Isayamy, stojącego za stworzeniem *Ataku tytanów*. W jednym z wywiadów stwierdził on, że Hange jako postać nie jest ograniczona sztywnymi ramami, jest prawdziwie wolna – i tak też chciał ją przedstawić. Co więcej, przy jej przedstawianiu inspirował się osobą znaną jako Matsuko Deluxe, działającą jako crossdresser, dziennikarz i osobowość telewizyjna. Jak twierdzi Isayama – na pierwszy rzut oka nie wiadomo, jakiej płci jest Matsuko, podobny też zamiysł towarzyszył autorowi przy rysowaniu postaci Hange [*Gekkan Shingeki no kyōjin*: t. 8, 2015]. Należy dodać, że zarówno w ekranizacji animowanej, jak i aktorskiej płeć Hange jest zdefiniowana jako żeńska.

Ilustracja 4. Hange – postać, której płeć pozostaje niejasna, wysławiająca się bez wyjawiania rodzaju (kolorem czerwonym w tekście japońskim zaznaczono zaimek pierwszoosobowy *watashi*) – scena z mangi *Atak tytanów* Hajime Isayamy (wyd. jap. Kodansha, wyd. pol. JPF)

Materiał badawczy:

JP4: 一班は私に付いてこい! (*Ippan wa watashi ni tsuite koi!*)

PL4: Cały pluton pierwszy, za mną!

JP5: 「鎧の巨人」の相手だ!! (*Yoroi no kyojin no aite da!!*)

PL5: Zajmiemy się tytanem opancerzonym!

Analiza:

Jak widać w materiale badawczym, Hange używa względnie neutralnego zaimka pierwszoosobowego *watashi* (JP4). Żadna z wypowiedzi postaci nie wskazuje na jej płeć. W związku z tym w polskim przekładzie zastosowano strategię unikania wyjawiania rodzaju (PL4, PL5).

Jeśli chodzi o warstwę językową, Hange mówi o sobie, używając zaimka pierwszoosobowego 私 *watashi* (JP4), który jest względnie neutralny i może być stosowany niezależnie od płci. Zwykle wypowiada się również, używając czasowników w postaci uprzejmej (jap. です/ます – *desu / masu*), co może, choć nie musi, sugerować lekkie zniewieszczenie. Jak wyjaśniono w sekcji 1.2, uprzejmość może być cechą języka kobiecego, jednak postać *desu / masu*, o której mowa, nie jest nacechowana aż tak silną grzecznością – równie dobrze można tu upatrywać pewnego dystansu wobec rozmówcy [Jabłoński 2021: 237]. Można dopatrywać się tu pewnych sugestii wynikających z zaniechania

użycia postaci prostych czasownika, te bowiem mogłyby być postrzegane jako nieco bardziej męskie, jednak nadal są to rozważania spekulatywne.

Podobnie jak w przypadku Crony, także i w tłumaczeniu wypowiedzi Hange oraz tych, które dotyczą tej postaci, starano się unikać wszystkich form wyjawiających płeć.

Ciekawą prawidłowość można zauważyć, jeśli chodzi o zależność pomiędzy fabułą tudzież światem przedstawionym a kwestiami związanymi z płcią postaci. Otóż często komplikują się one w historiach osadzonych w realiach magicznych o podłożu religijnym. Postaciami niejednoznaczными płciowo bywają zatem aniołowie, ale również demony, diabły czy inne istoty nadprzyrodzone związane ze światem nieba, piekieł bądź ich ekwiwalentów. Takie zabiegi można uzasadnić powszechnym przekonaniem o tym, że anioły w chrześcijaństwie nie mają płci, są istotami bezcielesnymi, jedynie okazjonalnie przyjmującymi postać fizyczną. Przekonanie to być może bywa rozszerzane tak, by objęło również demony i inne istoty nadprzyrodzone.

Jednym z przykładów postaci o niezdefiniowanej płci jest Kohaku, anioł występujący w mangach autorstwa rysowniczek znanych jako grupa Clamp. Odgrywa on pewną rolę w mandze *Wish*, pojawia się również epizodycznie w serii *Kobato*. I znowu: ani wygląd tej postaci, ani jej wypowiedzi, ani kontekst nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o jej płeć (JP6). O aniołach w uniwersum Clampa wiadomo niewiele, natomiast wszystko wskazuje na to, że są one bezpłciowe – i tak też powinny być traktowane również w przekładzie.

Ilustracja 5. Kohaku – wyrażający się bezrodzajowo anioł pojawiający się w mangach grupy Clamp – scena z mangi *Kobato* autorstwa grupy Clamp (wyd. jap. Kadokawa, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP6: 天使の琥珀といいます (*Tenshi no Kohaku to iimasu*)

PL6: Nazywam się Kohaku i jestem aniołem.

Analiza:

Kohaku, jako anioł, wypowiada się o sobie w sposób neutralny, nie zdradzając płci. W związku z tym w polskim przekładzie zastosowano strategię unikania wyjawiania rodzaju. Ponieważ słowo „anioł” w języku polskim jest rodzaju męskiego, w PL6 można odnieść mylne wrażenie ujawnienia płci.

Postacią obdarzoną nadprzyrodzonymi mocami, choć niekoniecznie o boskiej czy diabelskiej proveniencji, jest Envy, jeden z antagonistów serii *Fullmetal Alchemist* – homunculus posiadający zdolność dowolnego zmieniania wyglądu. Być może z tego właśnie powodu płeć tej postaci w samej fabule mangi nie zostaje wyjawiona – Envy bywa zarówno mężczyzną,

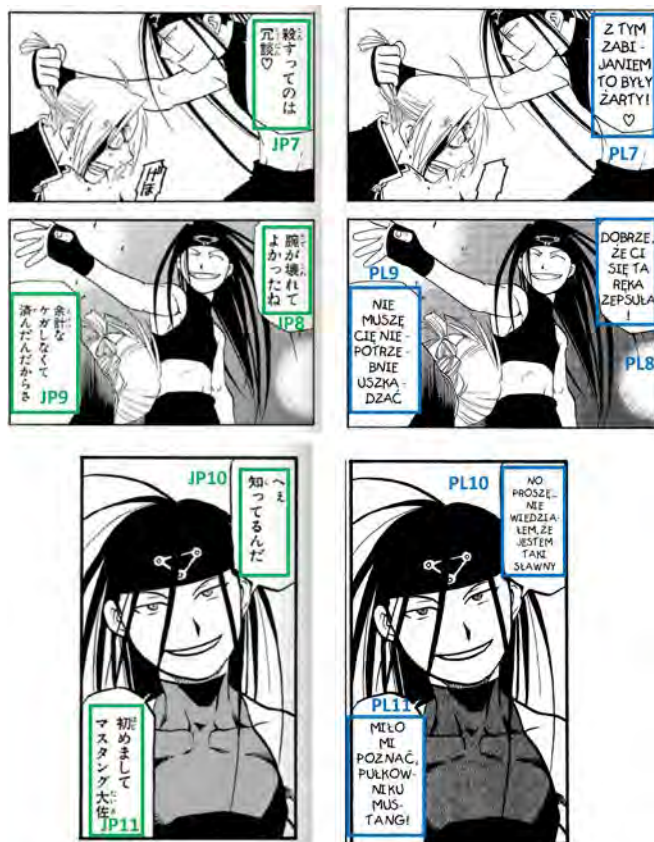
jak i kobietami, zaś jego prawdziwą postacią jest istota przypominająca niewielkiego gada bądź płaza, w związku z czym nie odczuwa przynależności do żadnej z płci. Niewykluczone jednak, że jej niewyjawianie nie było zamierzone przez autorkę, po prostu nigdzie nie było to uzasadnione, ani w warstwie fabularnej, ani tekstowej czy wizualnej. Za tą interpretacją przemawia fakt, iż w jednym z tzw. *guide booków*, czyli oficjalnych publikacji zawierających informacje dotyczące serii, w opisach poszczególnych postaci w stosunku do Envy'ego użyty jest zaimek osobowy 彼 *kare*, czyli „on” (patrz ilustracja 6), co definitywnie świadczy o płci męskiej. Znowu: niewykluczone, że jest to pomyłka (takowe zdarzają się czasem w mangach i publikacjach ich dotyczących), a płeć tej postaci miała pozostać nieznana [*Fullmetal Alchemist Character Guide* 2009: 166].

Ilustracja 6. Fragment z *Fullmetal Alchemist Character Guide*, w którym w opisie Envy'ego użyto męskiego zaimka trzecioosobowego *kare* [*Fullmetal Alchemist Character Guide* 2009: 166]

Jeśli chodzi o warstwę językową, Envy używa różnych zaimków osobowych, w zależności od tego, jaką postać przyjmuje. W przekładzie polskim

z początku unikano wyjawiania płci tej postaci (PL7-9), jednak po opublikowaniu w Japonii wspomnianego *guide booka* zdecydowano, że można stosować wobec niej rodzaj męski (PL10-11).

Ilustracja 7. Envy wypowiadający się po japońsku i polsku – kadry z tomu przetłumaczonego na język polski przed wydaniem w Japonii *Fullmetal Alchemist Character Guide* (u góry – jeszcze bez wyjawiania płci) i po jego wydaniu (u dołu – już ze stosowanym rodzajem męskim) – scena z mangi *Fullmetal Alchemist* Hiromu Arakawy (wyd. jap. Square Enix, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP7: 殺すってのは冗談 (*Korosu tte no wa joudan*)

PL7: Z tym zabijaniem to były żarty!

JP8: 腕が壊れてよかったね (*Ude ga kowarete yokatta ne*)

PL8: Dobrze, że ci się ta ręka zepsuła!

JP9: 余計なケガしなくて済んだんだからさ (*Yokei na kega shinakute sundandakara sa*)

PL9: Nie muszę cię niepotrzebnie uszkadzać.

JP10: へえ 知ってるんだ (*Hee shitterunda*)

PL10: No proszę, nie wiedziałem, że jestem taki sławny.

JP11: 初めましてマスタング大佐 (*Hajimemashite Masutangu taisa*)

PL11: Miło mi poznać, pułkowniku Mustang!

Analiza:

Podczas wykonywania przekładu pierwszych tomów serii *Fullmetal Alchemist* płeć postaci imieniem Envy była niejasna, w związku z czym zastosowano strategię unikania jej wyjawiania. Stąd też w PL7 zdecydowano się na bezosobową wypowiedź „to były żarty” zamiast „żartowałem / żartowałam”, zaś w PL9 – „nie muszę” zamiast „nie będę musiał / musiała”.

Przekład późniejszych tomów wykonano już po wyjawieniu płci tej postaci (patrz ilustracja 6), w związku z czym można było stosować rodzaj męski – patrz forma „musiałem” w PL10.

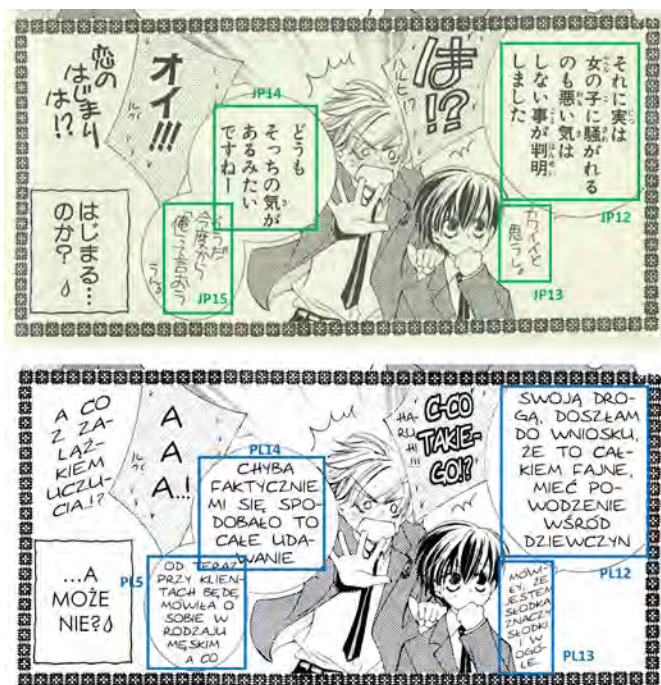
3.2. Sytuacje, w których płeć postaci jest ukrywana przed innymi postaciami

Zdarzają się również sytuacje, w których płeć postaci jest znana czytelnikowi, w odróżnieniu od niektórych postaci występujących w danej mandze. Wówczas istotne jest zwrócenie uwagi na przekonania innych postaci na temat płci danej osoby – zwłaszcza że w tego typu historiach wyjawienie prawdy bywa punktem zwrotnym, istotnym wydarzeniem, wpływającym na bieg fabuły.

Z tego typu przypadkiem mamy do czynienia w mandze *Ouran High School Host Club*. Protagonistką serii jest Haruhi Fujioka, pochodząca z niezamożnej rodziny uczennica elitarnego liceum, która wskutek pewnego spłotu okoliczności wstępuje do szkolnego klubu hostów³. Ponieważ, zgodnie

³ Kluby hostów – zbiorcza nazwa przybytków funkcjonujących w Japonii, w których mężczyźni (w przypadku klubów hostess – kobiety) zabawiają klientki towarzystwem i rozmową.

z powszechnie przyjętymi zasadami, w przybytkach tego typu cały personel powinien być płci męskiej, Haruhi zmuszona jest udawać mężczyznę – również w aspekcie językowym. W oryginale przejawia się to głównie w używaniu męskiego zaimka pierwszoosobowego 俺 *ore* (JP15) zamiast bardziej neutralnego 私 *watashi*, jednak w mowie potocznej (a z taką mamy zazwyczaj do czynienia w mangach) zaimki pierwszoosobowe występują stosunkowo rzadko (podobnie jak w języku polskim). Z tego względu przy wykonywaniu przekładu polskiego istotne było ustalenie, która z postaci słyszących daną wypowiedź Haruhi bądź o Haruhi zna jej sekret, a która powinna trwać w przekonaniu, że jest to mężczyzna. Na przykład: znaczna większość dziewcząt odwiedzających klub hostów uważa Haruhi za mężczyznę, więc w sytuacjach, w których choćby przysłuchiwały się one jakiejś rozmowie z jej udziałem, nie mógł paść żaden zwrot zawierający część mowy w rodzaju żeńskim. Ustalenie tego typu zależności ułatwiał kontekst wizualny, choć i tak bywało ono problematyczne, zwłaszcza w przypadku scen z udziałem większej liczby postaci.

Ilustracja 8. Haruhi podejmująca decyzję o używaniu rodzaju męskiego – scena z mangi *Ouran High School Host Club* Bisco Hatori (wyd. jap. Hakusensha, wyd. pol. JPF)

Materiał badawczy:

JP12: それに実は女の子に騒がれるのも悪い気はしない事が判明しました (*Sore ni jitsu wa onna no ko ni sawagareru no mo warui ki wa shinai koto ga hanmei shimashita*)

PL12: Swoją drogą, doszłam do wniosku, że to całkiem fajne mieć powodzenie u dziewczyn.

JP13: かわいいと思うし (*Kawaii to omou shi*)

PL13: Mówiły, że jestem słodka, znaczący słodki, i w ogóle...

JP14: どうもそっちの気があるみたいですわー (*Doomo socchi no ki ga aru mitai desu ne*)

PL14: Chyba faktycznie mi się spodobało to całe udawanie.

JP15: そうだ今度から「俺」って言おう (*Sou da kondo kara „ore” tte iou*)

PL15: Od teraz przy klientach będę mówiła o sobie w rodzaju męskim.

Analiza:

W JP15 postać (Haruhi) podejmuje decyzję o stosowaniu przy klientkach typowo męskiego zaimka pierwszoosobowego *ore*. W polskim przekładzie jego ekwiwalentem jest mówienie o sobie w rodzaju męskim. Do wypowiedzi PL15 dopasowano wcześniejsze – patrz np. PL13. Sygnalizuje to stosowaną w dalszej części mangi strategię tłumaczeniową: wówczas, gdy Haruhi znajduje się w towarzystwie klientek, mówi o sobie w rodzaju męskim.

Dość ciekawą i charakterystyczną dla mang grupą postaci posługujących się językiem kojarzonym z płcią przeciwną są szeroko pojęci crossdresserzy, tzw. *okama*. Zagadnienie dotyczące definicji i tożsamości tej grupy społecznej jest tematem na osobny artykuł, bywa zresztą podejmowane przez badaczy (cf. McLelland 2005: 40); na potrzeby niniejszej analizy zakłada się w pewnym uproszczeniu, że *okama* są to osoby orientacji zazwyczaj homoseksualnej, najczęściej mężczyźni przebierający się za kobiety. Samo określenie *okama* przez osoby homoseksualne bywa uważane za obraźliwe, gdyż w powszechnej świadomości dotyczy ono osób stereotypowo ekstrawaganckich – jak chociażby wspomniana powyżej osobowość sceniczna Matsuko Deluxe.

W mangach *okama* często pełnią funkcję elementów komediowych, których potencjał humorystyczny opiera się na stereotypowym, wręcz hiperbolizowanym zniewieścieniu. *Okamą* był ojciec wspomnianej powyżej Haruhi z mangi *Ouran High School Host Club*; wątki dotyczące tego typu postaci

pojawiają się również w serii *One piece*. Jedną z pierwszych postaci należących do tej grupy w tej mandze jest niejaki Bentham, szerzej znany pod pseudonimami Mr. 2 oraz Bon Clay.

Ilustracja 9. Mr. 2 (Bentham) i jego styl wypowiedzi (kolorem czerwonym w tekście japońskim zaznaczono zaimek pierwszoosobowy *achishi*) – scena z mangi *One Piece* Eiichiro Ody (wyd. jap. Shueisha, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP16: じょ〜ダンじゃなァいわよーう!! (*Joudan ja naai wa yoo!!*)

PL16: No wiecie co!? Myślicie, że to jakies żarty!?

JP17: このあちしを誰だと思ってるわけェ!!? (*Kono achishi o dare da to omotteru wakee!!?*)

PL17: Za kogo wy mnie macie, brzydale!!!

JP18: オカマよ!!? “オカマ道”貫くあちしはオ・カ・マッ!!! (*Okama yo!!? „Okama uei” tsuranuku achishi wa o ka ma!!!*)

PL18: Jestem transwestytą, zrozumiano!? Adeptem wszechmocnej Drogi Transwestyty!!!

Analiza:

Jak widać w JP18, Mr. 2 używa pierwszoosobowego zaimka *achishi*, kojarzącego się raczej ze zniewieściałością. Podobne wrażenie sprawiają inne idiolektyczne elementy wypowiedzi, takie jak *joudan ja nai wa yo* w JP16 – w polskim przekładzie oddane zwrotami typu „brzydale” (PL17) czy „no wiecie co!?” (PL16). Sam zaimek *achishi* uznany został za niewystarczający, by podjąć decyzję o zastosowaniu rodzaju żeńskiego – głównie z uwagi na kontekst (pojawienie się bardziej zniewieściałych postaci w dalszej części mangi).

Jak widać na powyższej ilustracji, postać ta jest przedstawiona w sposób dość karykaturalny, zaś nacisk położony zostaje na cechy wskazujące na nieudolne próby osiągnięcia kobiecego wyglądu. Pod względem językowym stosowane są tu takie zabiegi jak używanie nieco przestarzałego pierwszoosobowego zaimka kobiecego あちし *achishi* (JP18) tudzież zdaniowych znaczników o nacechowaniu emfatycznym, takich jak わよ *wayo* (JP16).

W przekładzie polskim pojawił się dylemat związany z rodzajem stosowanym w wypowiedzi. Biorąc pod uwagę oryginał, istniały przesłanki, by zastosować rodzaj żeński, jednak pod uwagę należało także wziąć fakt, że Bentham nie jest jedyną postacią należącą do szeroko pojętej grupy *okama* w serii *One Piece*; co więcej, w dalszej części fabuły pojawia się również postać o widocznie większym natężeniu stereotypowych cech tej grupy (więcej o niej w sekcji 3.3). Stąd też decyzja o zastosowaniu w przypadku Benthama rodzaju męskiego i o osiągnięciu efektu zniewieścienia za pomocą innych środków, na przykład zdrobnień, zwrotów typu „brzydalu” (PL17) czy wykrzykników nacechowanych afektywnie (np. „oj!” czy „och!”).

3.3. Sytuacje, w których płeć postaci jest niejednoznaczna

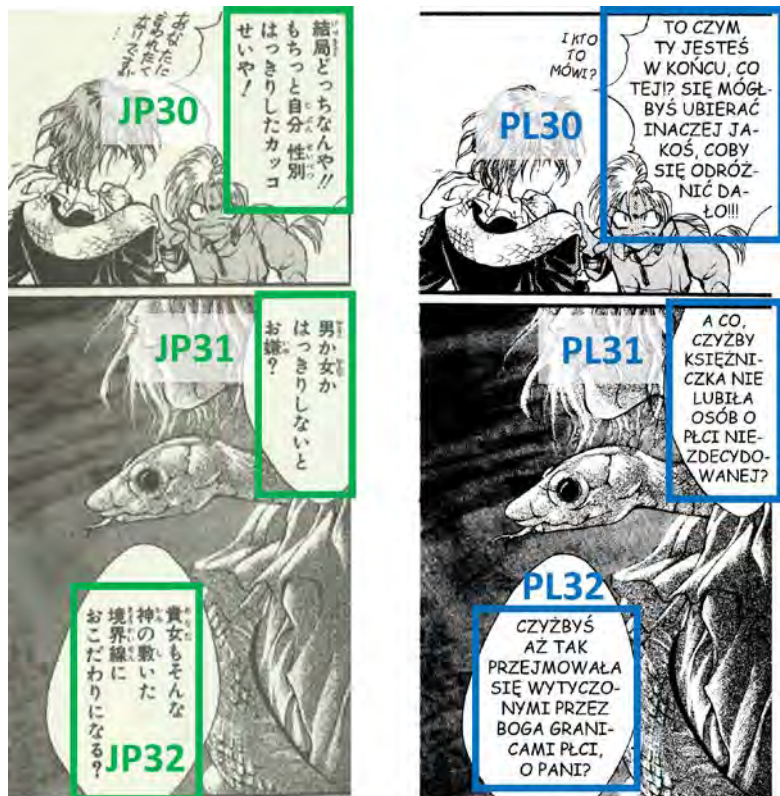
Trzeci typ postaci niesprecyzowanych płciowo, o którym warto wspomnieć, to postaci, których płeć została celowo przedstawiona jako niejednoznaczna. Przy czym niekoniecznie należy uznać je za postaci niebinarne bądź borykające się z problemami związanymi z tożsamością i identyfikacją płciową. Jak przedstawiono na poniższych przykładach, mowa tu raczej o postaciach będących nośnikami pewnych idei, manifestujących brak przywiązania do kwestii płci i negujących ów dualizm biologiczny oraz społeczny.

Jedną z takich postaci jest Belial, zwany też Szalonym Kapelusznikiem, demon (upadły anioł) zamieszkujący świat piekieł w mandze *Angel Sanctuary*. Tożsamość Beliala wpisuje się w opisaną powyżej tendencję dotyczącą postaci nadprzyrodzonych (patrz sekcja 3.1) – tu jednak, zamiast braku przynależności

- JP23: そんな物に縛られて何が楽しいのですか？ (*Sonna mono ni shibararete nani ga tanoshii no desuka?*)
- PL23: Po co się wiązać takimi ograniczeniami?
- JP24: むかしむか—し死海のほとりのある街で... (*Mukashi mukaashi Shikai no hotori no aru machi de...*)
- PL24: Dawno, dawno temu, w pewnych miastach nad brzegiem Morza Martwego,
- JP25: それがいかに無意味な事か (*Sore ga ika ni muimi na koto ka*)
- PL25: Postanowiłem udowodnić,
- JP26: わたくし実験をした事がございます (*Watakushi jikken o shita koto ga gozaimasu*)
- PL26: Jak bardzo pozbawione znaczenia są te słowa.
- JP27: 誘惑に弱い人間たちを唆しありとあらゆる悪行へと導いて欲望のままに生きる (*Yūwaku ni yowai ningentachi wo sosenokashi ari to arayuru akugyou e to michibiite yokubou no mama ni ikiru*)
- PL27: Ludzie od zawsze mieli słabość do grzechu... Ja tylko powiodłem ich na pokuszenie, tak, by pozbyli się wszelkich barier w czynieniu zła.
- JP28: 窮屈な鎖からちっぽけな人間達を解き放った時果たして何が起こるのか— (*Kyūukutsu na kusari kara chippoke na ningen tachi o tokihanatta toki hatashite nani ga okoru no ka*)
- PL28: Uwolniłem z krępujących łańcuchów, którymi byli skuci... i obserwo-
wałem, co robią z taką wolnością.
- JP29: 背徳の都ソドムとゴモラの事か...!? (*Haitoku no miyako Sodomu to Gomora no koto ka...!?*)
- PL29: On... mówi o Sodomie i Gomerze...!

Analiza:

W oryginale (JP26) Belial używa zaimka pierwszoosobowego *wataku-shi*. W polskim przekładzie uznano, że pseudonim Szalony Kapelusznik uzasadnia użycie rodzaju męskiego (PL25, PL27, PL28) – jednak należy mieć na uwadze pewną umowność tego zabiegu. Jak wyjaśnia sama postać (JP20, PL20 i dalej), płęć nie ma dla niej większego znaczenia. Również inne postaci zwracają się do niej w rodzaju męskim (PL29).

Ilustracja 11. Szalony Kapelusznik (Belial) w rozmowie na temat płci – scena z mangi *Angel Sanctuary* Kaori Yuki (wyd. jap. Hakusensha, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP30: 結局どっちなんや!! もちっと自分性別はつきりしたカッコせいや! (*Kekkyoku docchi nan ya!! Mochitto jibun seibetsu hakkiri shita kakko seiya!*)

PL30: To czym ty jesteś w końcu, co tej!? Się mógłbyś ubierać inaczej jakoś, coby się odróżnić dało!!!

JP31: 男か女かはつきりしないと嫌? (*Otoko ka onna ka hakkiri shinai to oiya?*)

PL31: A co, czyżby księżniczka nie lubiła osób o płci niezdeterminowanej?

JP32: 貴女もそんな神の敷いた境界線におこたわりになる? (*Anata mo sonna kami no shiita kyōkaisen ni okodawari ni naru?*)

PL32: Czyżbyś aż tak przejmowała się wytyczonymi przez boga granicami płci, o pani?

Analiza:

Jak widać w JP31 i PL31, Belial w odniesieniu do siebie używa frazy *otoko ka onna ka hakkiri shinai* („niejasne, mężczyzna czy kobieta”), wskazując na brak przywiązania do którejkolwiek z płci. Jednocześnie panujący w tej kwestii dualizm i ograniczenia zrzuca na karb granic postawionych przez Boga (JP32, PL32).

W oryginale postać ta mówi o sobie, używając kojarzącego się nieco żeńsko zaimka pierwszoosobowego わたくし *watakushi* (JP26). W przekładzie polskim wyraża się w rodzaju męskim, gdyż taki właśnie rodzaj ma słowo „kapelusznik”. Niejednoznaczność płciowa wynika w tym przypadku z samej treści wypowiedzi postaci.

W sekcji 3.2 opisano przypadek Benthama, należącego do grupy *okama* w mandze *One Piece*. Autor serii nie ograniczył się do jednej postaci i postanowił umieścić w świecie przedstawionym całe królestwo zamieszkane przez *okama* – kraj o nazwie カマバツカ王国 *Kamabakka oukoku* (pol. „Królestwo Samychtranziole”). Jego władczynią jest postać znana jako Emporio Ivankov (bądź w skrócie Iva), która, podobnie jak Belial, odrzuca concept przynależności do którejkolwiek z płci. Zachowuje się i wyraża w sposób bardzo zniewieściały, co więcej, włada nadprzyrodzoną mocą pozwalającą dowolnie manipulować gospodarką hormonalną żywych organizmów, dzięki czemu potrafi między innymi zmienić czyjaś oraz własną płeć na przeciwną.

Ilustracja 12. Emporio Ivankov wyjaśnia swoją nadprzyrodzoną moc (kolorem czerwonym w tekście japońskim zaznaczono zaimek pierwszoosobowy *vataashi*) – scena z mangi *One Piece* Eiichiro Ody (wyd. jap. Shueisha, wyd. pol. JPF)

Material badawczy:

JP33: つまりヴァターシは“ホルホルの実”を食べた (*Tsumari vataashi wa „horu horu no mi” o tabeta*)

PL33: Tak się składa, że dzięki zjedzeniu hor-hormonovocu.

JP34: 「ホルモン自在人間」というわけ („*Horumon jizai ningen*” to iu wake)

PL34: Potrafię doволnie manipulować hormonami!

JP35: 性別・体温・色素・成長・テンション!! (*Seibetsu, taion, shikiso, seichou, tenshon!!*)

PL35: Dzięki temu mogę zmienić czyjaś płeć, temperaturę ciała, kolor skóry, tempo wzrostu, siłę vitalną...

JP36: 人間を内部から改造する事ができる人体のエンジニアよ (*Nin-gen o naibu kara kaizou suru koto ga dekiru jintai no enjinia yo*)

PL36: Jestem inżynierem ludzkiego ciała, przebudowującym je od vevnątrz!

Analiza:

Jak widać w JP33, Ivankov używa zaimka pierwszoosobowego *vatashi*, będącego idiolektyczną modyfikacją neutralnego *watashi*. W dalszej części wypowiedzi (JP34-36) postać ta wyjaśnia istotę swojej nadprzyrodzonej mocy. W polskim przekładzie zastosowano strategię zastąpienia głoski w głoską *v* (co widać w tekstach PL33-36).

Ilustracja 13. Emporio Ivankov – podejście do kwestii ograniczeń wynikających z definiowania płci – scena z mangi *One Piece* Eiichiro Ody (wyd. jap. Shueisha, wyd. pol. JPF)

Jeśli chodzi o warstwę językową, postać ta posługuje się dość charakterystycznym idiolektem: w jej wypowiedziach zamiast niektórych głosek w używany jest dźwięk *v* (zabieg ten najprawdopodobniej ma na celu podkreślenie ekstrawagancji Ivy – dźwięk *v* oraz możliwość jego zapisu jest w języku japońskim stosunkowo nowa i może kojarzyć się z pewną nowoczesnością). Stąd też stosowanym przez Ivę zaimek pierwszoosobowym jest ヱァタシ *vatashi*, będący zmodyfikowaną wersją neutralnego *watashi* (JP33).

W polskim przekładzie Iva mówi o sobie w rodzaju żeńskim (pomimo możliwości zmiany płci i braku przywiązania do którejkolwiek z nich, biologicznie jest mężczyzną). Idiolekt oddano, zastępując literę *w* literą *v* (która również w języku polskim kojarzy się nieco obco i ekstrawagancko) – patrz JP33-36.

W przypadku Ivy warto wspomnieć, że był on wzorowany na dwóch innych postaciach: jedną z nich jest doktor Frank N. Furter z filmu *Rocky Horror Picture Show*, drugą zaś Norio Imamura, aktor, znany crossdresser, który zresztą podkłada głos pod Ivę w animowanej adaptacji serii *One Piece*.

4. Podsumowanie i dalsze badania

Jak przedstawiono w sekcji 3, bywa, że autorzy mang świadomie korzystają z braku kategorii gramatycznej rodzaju w języku japońskim, tworząc postaci w jakiś sposób niejednoznaczne płciowo. Zdarza się, że ich płci nie zna czytelnik, bywa, że w błąd wprowadzane są inne postacie, czasem zaś brak identyfikacji z konkretną płcią stanowi istotny element charakteru i światopoglądu postaci. Każda tego typu sytuacja stwarza mniejszy lub większy problem w przekładzie i wymaga indywidualnego podejścia tłumacza.

Jeśli chodzi o strategie stosowane w przekładzie, jedna z istotniejszych polega na unikaniu wyjawiania płci, co można osiągnąć przez niestosowanie w tłumaczeniu form nacechowanych rodzajowo. Niekiedy wymaga to pewnego odejścia od oryginału i konstruowania fraz opisowych, bezosobowych – dotyczy to zwłaszcza tekstów w czasie przeszłym, który w języku polskim wymaga zróżnicowania pod względem rodzaju.

Inne strategie polegają na dokonaniu wyboru stosowanego w przypadku danej postaci rodzaju tudzież na ustaleniu, w których kontekstach ma ona stosować jaki rodzaj.

Warto tu dodać, że w opisanych przypadkach mamy do czynienia ze specyficzną formą stylizacji socjolektalnej *yakuwarigo*, zdefiniowanej przez Satoshię Kinsui. Termin ten, który można przetłumaczyć jako „język roli”, autor opisuje jako: „zbiór elementów języka mówionego, takich jak słownictwo, gramatyka i cechy fonetyczne, który może być psychologicznie utożsamiany z konkretnym typem postaci. Do atrybutów postaci zalicza się wiek, płeć, zawód, status społeczny, wygląd i osobowość” [Kinsui 2003, tłum. za Szalkiewicz 2017]. Podejście to można zastosować również w przykładach opisanych powyżej – jeśli, dajmy na to, crossdresser stosuje język charakterystyczny dla crossdresserów, jest to zdecydowanie język roli. Sytuacja komplikuje się nieco, gdy dochodzi do hiperbolizacji (jak np. w przypadku Emporio Ivankova), gdyż tu *yakuwarigo* staje się źródłem groteski, do tego stopnia, że przekształca się w rodzaj idiolektu.

Rzecz jasna, przedstawione powyżej analizy bynajmniej nie wyczerpują tematu. Z materiału badawczego świadomie wyłączono postaci otwarcie transpłciowe czy niebinarne, gdyż sposób ich wyrażania się stanowić może ciekawy temat na osobny artykuł. Ciekawe efekty mogłoby przynieść również badanie postrzegania przekładów polskich i poszczególnych postaci przez czytelników. Wreszcie – nie da się uniknąć pogłębionej dyskusji na temat

sposobu wysławiania się osób niebinarnych w języku polskim, co również może mieć wpływ na tłumaczenie tekstów popkultury.

Bibliografia

- Bańko, M. (2011), *Ile mamy rodzajów?*, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Ile-mamy-rodzajow;12388.html> (10.02.2022).
- Bolałek, R. (2012), „Manga – termin niepotrzebny?”, *Zeszyty komiksowe*. 13: 34–36.
- Dybała, P. (2021), „Wielosystemowość, język roli i belkot. Użycie fraz obcojęzycznych w tekstach popkultury japońskiej na przykładzie komiksów manga”, [w:] Kazimierz Jurczak, Iwona Piechnik, red. *Tradycje Między Wschodem a Zachodem*, Avalon, Kraków, 27–71.
- Fullmetal Alchemist Character Guide* (2009), Kodansha, Tōkyō.
- Gekkan Shingeki no kyōjin koushiki Figure Collection* (2015), vol. 8: *Hange Zoë* (jap. 月刊 進撃の巨人 公式フィギュアコレクション V O 1 ・ 8 ハンジ・ゾエ) Kodansha, Tōkyō.
- Jabłoński, A. (2021), *Polski leksykon japońskich terminów gramatycznych*, t. 1–3, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kinsui, S., Hiroko, Y. (2015), „Role Language and Character Language”, *Acta Linguistica Asiatica*. 5(2): 29–42, <https://doi.org/10.4312/ala.5.2.29-42>.
- McLelland, M.J. (2005), *Male Homosexuality in Modern Japan: Cultural Myths and Social Realities*, Taylor and Francis, Richmond, <https://doi.org/10.4324/9780203016688>.
- Polanski, K. (red.) (1993), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Spiechowicz, M. (2015), „Japoński język kobiet – niechciany element mowy czy świadomy wybór”, [w:] Ewa Bogdanowska-Jakubowska, red. *Inność/różnorodność w języku i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 43–62.
- Szałkiewicz, A. (2017), *Wykorzystanie dialektu i stereotypu mieszkańca Osaki w popkulturze na przykładzie wybranych anime*. Niepublikowana praca dyplomowa, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Szyłak, J. (2000), *Poetyka komiksu. Warstwa ikoniczna i językowa*, Słowo/obraz teorytaria, Gdańsk.
- Zaremba-Penk, J. (2019), *Ikonomia Mangi. Wpływ tradycji rodzimej i zachodnich twórców na wybranych japońskich artystów mangowych*, Wydawnictwo Kirin, Bydgoszcz.

ABSTRAKT

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie tego, w jaki sposób twórcy tekstów popkultury japońskiej, jakimi są mangi, wykorzystują fakt, że w języku japońskim nie istnieje gramatyczna kategoria rodzaju. Przedstawiono w nim to, w jaki sposób płeć desygnatu bywa definiowana bądź sugerowana w tekstach, jak również przeanalizowano materiał badawczy pochodzący z japońskich mang oraz ich polskich przekładów, wskazując na zastosowane w nich strategie.

Słowa kluczowe: popkultura, komiks, manga, język japoński, rodzaj, płeć

ABSTRACT**Gender Ambiguity in Characters' Statements in Japanese Manga Comics and Their Polish Translations**

The aim of this paper is to analyze how creators of Japanese manga comics utilize the fact that Japanese language lacks the grammatical category of gender. The analysis is preceded by theoretical background, explaining how gender can be expressed or hinted in Japanese texts. The analysis is performed on fragments of original mangas, which are presented alongside their Polish translations and explanations of translation strategies employed to reflect the original intentions.

Keywords: popculture, comic book, manga, Japanese, gender, sex